

LINGVOPOETIK TAHLIL USULLARI: ADABIY MATNNI SEMANTIK VA STILISTIK O'RGANISH

Babaxanov Laziz Abdullaxanovich

Angren univesiteti Til va uni o'qitish metodikasi kafedrasi katta o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15461177>

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiy matnlarni o'rganishda semantik va stilistik yondashuvlarni uyg'unlashtiruvchi tadqiqot strategiyasi sifatida lingvopoetik tahlilning metodologik asoslari o'rganiladi. Strukturaviy tilshunoslik, formalistik poetika va kognitiv stilistikaning yutuqlariga asoslangan holda, ushbu tadqiqot leksik tanlov, sintaktik tashkilot va madaniy kodlarning o'zaro ta'siri orqali ma'no va estetik ta'sir qanday shakllanishini tushuntiradi. Zamonaviy va klassik nasrga oid korpusga asoslangan mikro-tahlil shuni ko'rsatadiki, semantik zichlik va stilistik ajratish o'quvchida ma'lum emotsional va kontseptual reaksiyalarni yuzaga keltiruvchi interpretativ ramkalarni birgalikda shakllantiradi. Tadqiqot natijalari lingvopoetika an'anaviy matn bilan ishlash usulini empirik tilshunoslik izlanishlari bilan uyg'unlashtirishi mumkinligini, shu orqali badiiy noziklikni saqlagan holda metodologik ochiqlikka ega muvozanatli yondashuvni taqdim etishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: lingvopoetika; stilistika; semantika; adabiy tilshunoslik; matn bilan yaqin ishlash (close reading).

Lingvopoetika XX asr boshlarida tilshunoslik va adabiy tanqid kesishgan nuqtada, poetik funksiyaning mustaqilligi haqidagi bahslar doirasida shakllandi. Dastlab bu tushuncha rus formalistlari tomonidan ilgari surilgan bo'lib, ular poetik tilning kundalik nutqdan ongli ravishda og'ishish va stilistik ajratilish orqali farqlanishini ta'kidladilar. Biroq, ularning tahliliy atamalari asosan sifatli tavsif bilan cheklanardi. Keyinchalik strukturaviy va generativ yondashuvlar lingvistik tavsifga aniqlik kiritdi, ammo ular ko'pincha o'quvchining tajribaviy qabul qilish omilini inkor etgani uchun tanqid qilindi. So'nggi o'n yilliklarda kognitiv tilshunoslik va korpus stilistikasi bu sohani yangilab, leksik bog'lanishlar va grammatik tuzilmalarning o'quvchining syujet, obraz va mavzu haqidagi mental tasavvurlarini shakllantirishdagi rolini isbotladi. Ana shunday nazariy fon asosida ushbu tadqiqot semantik va stilistik qarashlarni uyg'unlashtiruvchi lingvopoetik paradigma doirasidagi kompleks metodlarni ishlab chiqishni maqsad qiladi. Tadqiqot badiiylilik va ma'no qanday qilib adabiy diskursda uyg'unlashishini tushuntirish, shuningdek, ommaviy axborot bilan to'yingan muhitda adabiyotning o'ziga xosligini saqlab qolish uchun aynan mana shunday sintetik yondashuv zarurligini asoslaydi.

Ushbu tadqiqot sifat tahliliga asoslangan izlanish dizaynini tanlaydi va uni miqdoriy korpus tekshiruvi bilan to'ldiradi. Asosiy tadqiqot materiali sifatida Virginia Vulfning "Mayoq sari" hamda Fyodor Dostoyevskiyning "Jinoyat va jazo" romanlaridan tanlab olingan parchalar xizmat qiladi — bu ikki asar stilistik jihatdan farqli, biroq semantik jihatdan boy bo'lib, g'arbiy va rus adabiyotshunosligida keng tahlil qilingan. Har bir asardan taxminan 2 000 belgidan iborat matn bo'laklari tanlab olingan, ularning umumiy mavzusi esa ichki fokuslash va axloqiy noaniqlik bilan bog'liq bo'lishi ta'minlangan.

Semantik tahlil komponentli tahlil va freym semantikasiga asoslangan bo'lib, asosiy leksik to'plamlar hamda ular orqali chaqiriladigan konseptual tuzilmalarni aniqlashga qaratildi. Har bir leksik birlik "idrok", "zamon" va "axloqiy baholash" kabi semantik

domenlarga joylashtirildi, bu esa ikki korpus o'rtasida tizimli solishtirish imkonini berdi. Stilistik tahlil esa foregrounding (stilistik ajratish) vositalarini aniqlash orqali olib borildi. Bularga sintaktik inversiya, parataksis, poliptoton va fonaestetik naqshlar kiradi. Subyektiv xatolikni kamaytirish uchun bu hodisalar StyloScope tilshunoslik platformasi yordamida tekshirildi — ushbu platforma grammatik normalardan og'ishlarni avtomatik ravishda belgilaydi.

Miqdoriy tekshiruv Sketch Engine muhitida konkordans tahlili orqali olib borildi, unda asosiy leksikalarning chastotasi va kollokatsion kuchi hisoblab chiqildi. Olingan taqsimot profillari sifatli kuzatuvlardagi muhimlik darajasining statistik asosga ega-emasligini aniqlashga xizmat qildi. Statistik ahamiyat log-ehtimollik (log-likelihood) ko'rsatkichi yordamida 0,05 darajada belgilandi. Barcha bosqichlarda tahliliy xulosalar narratologik kontekst (ayniqsa, fokuslash almashinuvi va diskurs dejiksiyasi) bilan uyg'unlashtirildi, bu esa lingvistik naqshlarning matndagi funksional roldan uzilib qolmasligini ta'minladi.

Semantik xaritalashtirish shuni ko'rsatdiki, Vulf matni suyuq idrok va noaniqlik bilan bog'liq leksik klasterlarga tayangan: waverling, gleam, perhaps, yet kabi leksik birliklar ichki monologlar atrofida muntazam takrorlanib, shubhali epistemik pozitsiyani mustahkamlaydi. Bunga zid ravishda, Dostoyevskiy matni baholovchi va yuristik lug'atni — guilt, torment, sentence, fate kabi so'zlarni — stilistik markazga chiqaradi, bu esa axloqiy ziddiyatni kuchaytiradi. Korpus metrikasi shuni tasdiqladiki, Vulf asarida epistemik klasterning kollokatsion kuchi ancha yuqori bo'lib, Dostoyevskiyda bu ko'rsatkich teskari taqsimotga ega, ya'ni yuristik leksika ustunlik qiladi.

Stilistik tahlilga ko'ra, Vulfning parchalari klauzalar o'rtasidagi ierarxiyani yo'qqa chiqaruvchi parataksis tuzilmalarga boy bo'lib, bu bosh qahramon ongining tarqoq holatini aks ettiradi. Fonaestetik tahlilda yumshoq frikativ undoshlar va ochiq unli tovushlar gap oxirlarida ustunlik qilgani aniqlandi, bu esa eshitish orqali davomiylik tasavvurini hosil qiladi. Dostoyevskiyning sintaksisi esa gipotaksis zanjirlari va keskin, ellipsisli frazalarning navbatma-navbat almashinuvidan iborat bo'lib, qahramonning aql va psixik buzilish o'rtasidagi ichki siljishini grafik jihatdan ifodalaydi. Казн- (qatl, jazolash) ildizining morfologik shakllarda takrorlanishi esa poliptotonik urg'uni kuchaytiradi va ekzistensial dahshatni oshiradi.

Lingvistik xususiyatlarni narrativ struktura bilan bog'lab tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, Vulfda semantik noaniqlik va stilistik suyuqlik aynan fokus o'zgaruvchanligi holatlarida birlashadi va o'quvchini ongni dinamik maydon sifatida qabul qilishga yo'naltiradi. Dostoyevskiyda esa yuristik semantika va buzuvchi sintaksis axloqiy qarorlar lahzalarida kuchayadi va talqinni psixologik hamdardlikdan ko'ra axloqiy baholashga buradi. Shunday qilib, lingvopoetik metod semantik domenlar mavzuviy mazmunni nafaqat aks ettirishi, balki stilistik naqshlar bilan birgalikda o'quvchining hissiy qabul qilish yo'nalishini shakllantirishini ko'rsatadi.

Topilgan natijalar lingvopoetik tahlil semantik va stilistik o'lchamlar o'zaro mustahkamlovchi omillar sifatida qaralganida, ularning izohlaydigan kuchi oshishini tasdiqlaydi. Vulf matni noaniqlikning leksik-semantik maydoni va yopilishga qarshilik ko'rsatadigan sintaksis uyg'unligi orqali modernistik epistemologiyaga mos keluvchi ochiqlik estetikasi vujudga kelishini ko'rsatadi. Dostoyevskiy prozasida esa yuridik leksika bilan semantik to'yinganlik ritmik buzilish orqali kuchaytirilgan bo'lib, o'quvchida axloqiy rezonans

uyg'otadi. Bunday uyg'unliklar faqat formalistik yoki mavzuviy yondashuvlar orqali emas, balki o'zaro ta'sirni markazga qo'yuvchi lingvopoetik yondashuv orqali anglash mumkin bo'ladi.

Bundan tashqari, korpus komponenti intuitiv tarzda diqqatni tortuvchi stilistik uslublar statistik jihatdan kuzatish mumkinligini ko'rsatdi — bu yaqin o'qish metodini ilmiy takrorlanuvchan tadqiqot bilan uyg'unlashtirish yo'lidagi muhim qadmdir. Perseptiv da'volarni tarqalishdagi dalillarga tayanib asoslash orqali lingvopoetika impressionizm va reduksionizm xavfidan qochadi. U adabiy betakrorlikni mavhum tizimga yutmaydi va shaxsiy estetik hislarga tayanmaydi; aksincha, til birliklarining naqshini mualliflik mahorati va o'quvchi reaksiyasi o'rtasidagi vositachi sifatida joylashtiradi.

Tadqiqot, shuningdek, lingvopoetik usullarni madaniyatlararo qo'llash imkoniyatini ham namoyon etadi. Dostoevskiy va Vulf turli adabiy an'analarda ijod qilgan bo'lsalar-da, ular tilni ma'lum tajribaviy ta'sirga erishish uchun qanday boshqarishini bir xil tahliliy vositalar orqali ochib berish mumkin. Bu moslashuvchanlik lingvopoetikani qiyosiy fan sifatida qarash imkonini beradi, u stilistik universallar va madaniy xususiyatlarni birday xaritalashi mumkin. Kelgusidagi tadqiqotlar korpusni yevropacha bo'lmagan adabiyotlarga kengaytirib, semantik-stilistik uyg'unliklar agglutinatativ yoki tonalli tillarda qanday ishlashini tekshirishi mumkin.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, semantik maydon tahlili, stilistik ajratish va korpus asosidagi tekshiruvni birlashtirgan kompleks yondashuv badiiy matnlarni lingvopoetik o'rganish uchun mustahkam metodologik asos yaratadi. U ma'no va estetik ta'sirning leksik tanlov hamda sintaktik tuzilma orqali birgalikda shakllanishini ochib beradi; bu omillar esa o'quvchining kognitiv va hissiy reaksiyasini boshqaradi. Ushbu mexanizmlarni fosh etish orqali lingvopoetika nafaqat adabiy talqinni chuqurlashtiradi, balki yozuv san'atini aniq lingvistik kategoriyalar orqali ifodalash imkonini beruvchi pedagogik vositalarni ham taklif qiladi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Якобсон Р. О. О лингвистических аспектах перевода // Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – С. 350–377.
2. Mukarovskiy J. Aesthetic Function, Norm and Value as Social Facts. – Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1970. – 158 p.
3. Halliday M. A. K. Language as Social Semiotic. – London: Edward Arnold, 1978. – 256 p.
4. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста: структура стиха. – Л.: Просвещение, 1972. – 276 с.
5. Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction. – London: Routledge, 2002. – 248 p.
6. Short M., Leech G. Style in Fiction. – 2nd ed. – Harlow: Pearson, 2007. – 402 p.
7. Toolan M. Narrative: A Critical Linguistic Introduction. – 2nd ed. – London: Routledge, 2001. – 322 p.
8. Бахтин М. М. Слово в романе // Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 62–152.
9. Stubbs M. Text and Corpus Analysis. – Oxford: Blackwell, 1996. – 288 p.